

แนวคิดเรื่องการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ
BUDDHADĀSA BHIKKHU ON THE CONCEPT OF NO RELIGION

มนตรี เพชรนาจักร¹
Montree Phetnachak¹

บทคัดย่อ

ปรากฏการณ์ทางศาสนาที่เกิดขึ้นในโลกคือ การที่ศาสนามีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกัน ส่งผลให้เกิดความแตกต่างและความขัดแย้งทางศาสนา โดยเฉพาะความขัดแย้งเกี่ยวกับชีวิตทางศาสนาของผู้มีศาสนาที่ต่างกัน พุทธทาสภิกขุ ได้เสนอทางออกของปัญหานี้ด้วยแนวคิดเรื่อง “ไม่มีศาสนา”

“ไม่มีศาสนา” คือภาวะของการเปลี่ยนผ่านจากความเข้าใจว่ามีศาสนาไปสู่ความว่างจากการมีศาสนา อันเป็นพัฒนาการทางจิตจากการยึดโยงโลกทางกายภาพ ไปสู่ความว่างจากตัวตน อันเป็นที่ตั้งของความมีเป็นพุทธทาสภิกขุ เห็นว่า ศาสนาแท้จริงคือศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ ศาสนาทั้งหลาย ถูกปิดบังด้วยความไม่รู้ จึงมองไม่เห็นความจริงทางศาสนา อันเป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่ง ความปรากฏของสรรพสิ่งอันเป็นกฎแห่งความเป็นปัจจัยแก่กันและกัน คือ การที่สรรพสิ่งไม่คงที่ เปลี่ยนแปลง และไม่ได้อยู่ในฐานะตัวตนแท้จริง หากเราถอดถอนสรรพสิ่งออกจะเหลือความว่าง (สุญญตา) จากสรรพสิ่ง ในภาวะแห่งว่าง ไม่มี ความทุกข์ ภาวะเช่นนี้มีลักษณะหนึ่งเดียว แม้ปกคลุมเต็มทั้งหมด (โกวัลย์) อันปัจจัยใดๆเข้ามาปรุงแต่งไม่ได้ (อสังขตะ) ทั้งหมดคืออย่างเดียวกัน คือสภาพแห่งความว่าง (สุญญตา) อันเป็นความจริงตามธรรมชาติ ที่ต้องเป็นอย่งนั้น โดยไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น การที่เราเข้าใจว่าศาสนามีอยู่ จึงมีอยู่ในฐานะ “ไม่มีศาสนา” เพราะว่างจากการมีศาสนาบนภาวะแห่งจิตว่าง

การ “ไม่มีศาสนา” จึงบอกไม่ได้ว่าเป็นอะไร เพราะไม่มีสิ่งใดจะเป็นได้ และไม่มีการที่จะเป็นสิ่งใด เพราะว่างจากที่จะเป็น จึงเป็นอย่งที่เป็น (ตถตา) ในภาวะ “ไม่มีศาสนา” จึงปลอดพ้นจากปัญหาศาสนาทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนา เพราะเป็นการข้ามพ้นแล้วจากความเป็นศาสนา

คำสำคัญ: ศาสนา ไม่มีศาสนา พุทธทาส พุทธศาสนา พุทธปรัชญา

ABSTRACT

Phenomena of the different religions occurring in the world cause the conflicts to arise especially the conflicts concerning the religious life of people. Buddhādāsa Bhikkhu has proposed a solution to this problem of conflict with the idea of "no religion".

"No religion" is a state of transition from the perception of the existing of religion to the state of emptiness of religion which is the development of the mentality to change physical world to the spiritual emptiness.

Buddhādāsa Bhikkhu agrees that the true religion is the religion of the action for the salvation from suffering. All the religions are blocked by ignorance, so we can't see the

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำหลักสูตรการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ จังหวัดปทุมธานี

truth of religion as the cause of all things. The appearance of all things as the law of the other factors is that all things are impermanent, changing, and non-self. If we eradicate all things, there is only emptiness (Suññatā) from all things. In this point, there is no suffering, but it is of only one state, extensive fully (Kevala), nothing can cause another thing (Asaṅghata). All are the same (Suññatā-Asaṅghata) as a natural truth without changing. So, our perception about existing of the religion is the existing with "no religion", because it is emptiness from the existing of the state of spiritual emptiness.

So, in the word "no religion", we cannot say that what it is, because nothing can be anything owing to the emptiness from the state of "Being". So, it is what it is. In the state of "no religion", it is the state of freedom from religious problems both in theory and in religious life, because it is beyond all the religions.

Keywords: religion, no religion, Buddhādāsa, Buddhism, Buddhist philosophy.

บทนำ

การศึกษาประวัติศาสตร์ศาสนาโลก เราจะพบว่า ศาสนาโดยรวมเกิดขึ้นมาเพื่อการขจัดความทุกข์ยากของมนุษยชาติ ศาสนาจึงกลายเป็นที่พึ่งหลักของมนุษย์มาตั้งแต่บรรพกาล สมภาร พรหมทาได้แบ่งศาสนาโลกออกเป็น 3 กลุ่มคือ ศาสนาแบบธรรมชาตินิยม ศาสนาแบบมนุษย์นิยม และศาสนาแบบเทวนิยม (สมภาร พรหมทา, 2556) การแบ่งศาสนาแบบนี้เพื่อให้เห็นถึงลักษณะที่แตกต่างและเอกลักษณ์ทางศาสนาเท่านั้น ในการพิจารณาว่าลัทธิใดจะเรียกว่าศาสนา หากยึดเอาองค์ประกอบทางศาสนาเป็นเกณฑ์ จะมีศาสนามากกว่า 12 รายชื่อ แต่ละรายชื่อมีคัมภีร์ประจำศาสนาเป็นหลักในการปฏิบัติตามศาสนา ดังนั้น สิ่งที่เราจะพบคือ ศาสนาโลกมีมากกว่าหนึ่งและศาสนาไม่เหมือนกัน

คำว่า "มีมากกว่าหนึ่ง" และ "ไม่เหมือนกัน" เป็นการบ่งถึง "แตกต่างกัน" จอห์น ฮิก ตั้งข้อสังเกตว่า ความแตกต่างทางศาสนาที่ค่อนข้างจะโดดเด่นมี 3 ประการคือ ความแตกต่างเกี่ยวกับประสบการณ์ทางศาสนา ความแตกต่างเกี่ยวกับการตีความศาสนา และความแตกต่างเกี่ยวกับความจริงสูงสุดทางศาสนา (John H.Hick, 1983)

ที่ผ่านมามีความพยายามในการแก้ปัญหาความแตกต่างทางศาสนา อย่างน้อย 3 วิธีคือ วิธีแรกเป็นความพยายามที่จะบอกว่าศาสนานี้เท่านั้นมีความถูกต้อง ศาสนาอื่นไม่ใช่สิ่งถูกต้อง วิธีที่สองเป็นความพยายามที่จะบอกว่า ศาสนาอื่นมีความถูกต้องอยู่บ้าง ความถูกต้องของศาสนาอื่นจะมีก็ต่อเมื่อสอดคล้องกับศาสนาของตนเท่านั้น แต่ทั้งสองวิธีนี้ ไม่ได้สร้างความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนาได้เลย กลับสร้างความขัดแย้งระหว่างศาสนาเพิ่มขึ้น เพราะแต่ละศาสนาต่างยืนยันความถูกต้องของฝ่ายตน ส่วนวิธีที่สามที่ค่อนข้างจะแพร่หลายคือการยอมรับว่าทุกศาสนามีความถูกต้องเท่าเทียมกัน แนวคิดแบบหลังนี้เรียกว่า "พหุนิยมทางศาสนา (Religious pluralism)"

อย่างไรก็ตาม มีปัญหาทางศาสนาใน 2 มิติคือ มิติแรกเป็นปัญหาเชิงทฤษฎี คือการยอมรับไม่ได้ว่าความจริงสูงสุดทางศาสนาจะมีความหลากหลาย เพราะถ้าศาสนา ก. มีความจริง ศาสนา ข. ที่มีสถานภาพแตกต่างจากศาสนา ก. จะไม่มีความจริง มิติที่สองเป็นปัญหาเกี่ยวโยงกับชีวิตทางศาสนา อันไม่อาจจะบ่งชี้ชัดเจนว่า ชีวิตแบบใดคือแนวทางมุ่งสู่ความจริงทางศาสนาอย่างที่สุด เพราะต่างศาสนาต่างยืนยันความถูกต้อง

ในศาสนาของตน สิ่งที่มาคือปมเชิงของความรู้สึกแย้งภายในของคนมีศาสนา

พุทธทาสภิกขุ เห็นว่า ปัญหาทางศาสนาที่เกิดขึ้น น่าจะเกิดจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากศาสนาที่แท้จริงวิธีการที่ดีคือการเปลี่ยนความเข้าใจศาสนาต่างๆเสียใหม่ (พุทธทาสภิกขุ, มปป.) ท่านจึงได้เสนอทัศนะ “ไม่มีศาสนา (No Religion)” โดยทัศนะนี้ชี้ให้เห็นว่า คนที่มีสถานภาพทางศาสนาที่แตกต่างกัน จะมีประสบการณ์ทางศาสนาในพื้นที่เดียวกันได้ ในภาวะไม่มีศาสนา จะปลอดพ้นจากความขัดแย้งและความแตกต่างทางศาสนา

พุทธทาสภิกขุ มีสถานภาพทางสังคมเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาแบบไทย ท่านเริ่มต้นชีวิตทางศาสนาจากการศึกษาปริยัติ ก่อนที่จะผันตนเข้าสู่การปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ความจริงทางศาสนา จากนั้นนักบวชในความว้าเป็นนักบวชแนวอริยญวาสี ใช้ชีวิตอย่างสันโดษท่ามกลางป่า “กินข้าวจานแฉะ อาบน้ำในคู นอนกฏิเล่าหมู ฟังยุงร้องเพลง” (พุทธทาสภิกขุ, 2550) อันเป็นการผันชีวิตเข้าสู่สิ่งแวดล้อมเทียบพุทธกาล ด้านการศึกษาศาสนา หากเป็นนักบวชทั่วไปในพระพุทธศาสนาจะมุ่งเน้นศึกษาเฉพาะพุทธธรรมเป็นสำคัญ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามจารีต แต่พุทธทาสภิกขุไม่ได้ตีกรอบตัวเองในวงจำกัดแบบนั้น ท่านแปลหนังสือต่างนิกายในภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย ศึกษาเรียนรู้และตีความเนื้อหาต่างศาสนา โดยเฉพาะเนื้อหาในคัมภีร์ไบเบิล ขณะเดียวกันท่านกล่าวหาผู้ที่แยกให้เห็นว่าสิ่งที่ชาวพุทธไทยยึดถือกันอยู่สมัยนั้นอะไรคือแก่นทางศาสนาและอะไรคือเปลือกที่ต้องตัดทิ้ง และดูเหมือนจะเป็นพระสงฆ์รูปแรกของไทยที่กล้าบอกว่า เนื้อหาในพระไตรปิฎกจำนวนเท่าไรที่จะต้องฉีกทิ้ง (แต่เอาเข้าจริงท่านคงไม่ทำอย่างนั้น) อีกจำนวนเท่าไรที่เป็นไปเพื่อความเป็นศาสนาอย่างแท้จริง

จากการที่ท่านไม่ได้จำกัดวงล้อมการศึกษาเฉพาะพระพุทธศาสนาเพียงเท่านั้น อย่างน้อยสิ่งที่เราจะพิจารณาได้ ๒ ประการคือ ปณิธานของท่านสองข้อแรกและอัตลักษณ์ทางศาสนาของท่าน มีงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่เห็นว่า แนวคิดทางศาสนาของท่านจัดอยู่ในทัศนะแบบพหุนิยมทางศาสนาและเป็นแนวคิดที่สนับสนุนทฤษฎีพหุนิยมทางศาสนาได้อย่างลงตัว

ผู้วิจัยไม่คิดว่า แนวคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุจะจัดเป็นทัศนะแบบใดแบบหนึ่งได้อย่างลงตัว แม้แต่ทัศนะแบบพหุนิยมทางศาสนาก็ตาม จริงอยู่ พุทธทาสภิกขุ เห็นว่า ศาสนาคือสิ่งที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด และจำเป็นที่สุด (พุทธทาสภิกขุ, 2526) และยอมรับว่า โดยเนื้อแท้แล้วศาสนามีเพียงศาสนาเดียว (พุทธทาสภิกขุ, 2526) ความคิดนี้ไม่ใช่ความคิดในระดับผิวทางศาสนา และที่ลึกไปกว่านั้นคือท่านกล่าวว่า “ไม่มีศาสนา” ดูคล้ายกับว่าแนวคิดของท่านมีปัญหาบางประการภายในตัวทฤษฎี อย่างไรก็ตาม ในความคิดทางศาสนาทั้งระบบของพุทธทาสภิกขุเราน่าจะอธิบายได้ แต่การอธิบายดังกล่าวคงต้องอาศัยความเข้าใจด้วยภาษาอีกแบบหนึ่งนอกเหนือจากความเข้าใจทั่วไป ท่านเรียกภาษาแบบนี้ว่า “ภาษาธรรม”

คำว่า “ไม่มีศาสนา” ในภาษาทั่วไป เราเข้าใจว่า ศาสนาที่คนนับถือกันอยู่มีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกัน มีความแตกต่างกันอย่างที่เราในศาสนาและผู้ศึกษาศาสนาทั่วไปเข้าใจ สิ่งนี้เราจะเข้าใจว่าศาสนาไม่มีอยู่ได้อย่างไร ในเมื่อคนยังตั้งมั่นอยู่ในศาสนา หากเราใช้ภาษาธรรม จะมีคำอธิบายบางอย่างที่จะพิจารณาได้ว่า “ไม่มีศาสนา” แตกต่างจากคำอธิบายอย่างภาษาทั่วไป

ผู้วิจัยเรียกแนวคิด “ไม่มีศาสนา” ของพุทธทาสภิกขุว่า “การข้ามพ้นความเป็นศาสนา” แนวคิดนี้มีรายละเอียดที่ลึกซึ้งที่นำไปจะได้อธิบายเพื่อตีแผ่ออกสู่สังคม ด้วยความเชื่อมั่นว่า แนวคิดดังกล่าวนี้ น่าจะตอบรับปณิธานและอธิบายแนวความคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุได้ทั้งหมดแล้ว ยังเป็นข้อเสนออันหนึ่งในการแก้ปัญหาความขัดแย้งศาสนาที่มีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกันทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนา อันน่าจะดีไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าทัศนะอื่นใด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธศาสนิกชน และเพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธศาสนิกชน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาแนวคิดเรื่องการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธศาสนิกชน เป็นงานวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ ผู้วิจัยจะใช้การตีความ อธิบายความ และวิเคราะห์โดยใช้ข้อมูล จากงานเขียน ปาฐกถา ฯลฯ ของพุทธศาสนิกชน เป็นหลัก และจะมีข้อมูลอื่นๆเป็นส่วนสนับสนุนเพื่อให้เนื้อหาความชัดเจนยิ่งขึ้น มีลำดับการวิจัยดังนี้

1. รวบรวมเอกสารและจัดแยกออกเป็น 2 ชุด ได้แก่ ชุดของเอกสารระดับปฐมภูมิ ได้แก่งานเขียน ปาฐกถา เทศน์ ของพุทธศาสนิกชน เช่น หนังสือในชุดธรรมโฆษณ์ ไกวัลยธรรม อะไรคืออะไร พุทธศาสน 100 ปี (CD บันทึกเสียงบรรยายของพุทธศาสนิกชน) และชุดของเอกสารระดับทุติยภูมิ ได้แก่ งานที่ศึกษาแนวคิดของพุทธศาสนิกชนในบางแง่มุม เช่น วิเคราะห์หลักกัณฑ์ในทัศนะของพุทธศาสนิกชน จิตว่างในทัศนะของพุทธศาสนิกชน และงานอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจเรื่องการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธศาสนิกชน เช่น พหุนิยมทางศาสนาของจอห์น อิก คัมภีร์พระไตรปิฎกในพุทธศาสนา พระคริสตธรรมคัมภีร์ อัล-กุรอาน เป็นต้น

2. ศึกษาเนื้อหาและรายละเอียดเกี่ยวกับแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนา
3. วิเคราะห์แนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธศาสนิกชน
4. เรียบเรียงผลการวิจัยในแบบพรรณนาวิเคราะห์
5. สรุปและข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาเพิ่มเติม

ผลการวิจัย

จากการศึกษา “แนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธศาสนิกชน” พบว่า มีแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการข้ามพ้นทางศาสนา คือ มีบางทัศนะที่เห็นว่า ศาสนาไม่มีความหมาย/ไม่มีประโยชน์ต่อการที่ตนจะมีชีวิตที่ดี หรือ การมีชีวิตที่ดีไม่จำเป็นต้องพึ่งพาศาสนา บางกลุ่มแม้จะไม่ปฏิเสธศาสนาทั้งหมด แต่มองว่า ศาสนาน่าจะได้รับการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งที่มิในเวลาและพื้นที่เฉพาะไปสู่เวลาและพื้นที่อีกรูปแบบหนึ่ง หรือเราต้องเลือกเฉพาะสาระสำคัญของศาสนาเท่านั้น เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นจริงของชีวิต จึงดูคล้ายจะปฏิเสธศาสนาบางส่วนเฉพาะที่ไม่ได้เอื้อความหมายที่สอดคล้องกับความจริงและความเป็นจริง แต่ไม่ได้ปฏิเสธศาสนาที่เป็นศาสนาอย่างแท้จริง ในแนวคิดที่สอง เป็นการมองศาสนาว่ามีความจริงและมีประโยชน์ต่อโลก จึงมีความพยายามที่จะนำสิ่งที่เชื่อมั่นว่าดีที่สุดของศาสนาที่มนุษย์ควรจะได้รับออกสู่สาธารณะ แต่เพราะศาสนามีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกัน (เพราะมากกว่าหนึ่งจึงเห็นความแตกต่าง เพราะมีความแตกต่างจึงเห็นถึงความไม่เหมือนกัน เพราะเห็นความไม่เหมือนกันจึงมีความขัดแย้งในการที่จะเสนอสิ่งที่เชื่อมั่นว่าดีที่สุดของศาสนา) จึงมีความพยายามทางศาสนา 3 แบบคือ แนวคิดแบบ “Religious Exclusivism” แนวคิดแบบ “Religious Inclusivism” และแนวคิดแบบ “Religious Pluralism”

ปัญหาที่ศาสนาไม่อาจเป็นเอกภาพได้ น่าจะเกิดจาก ประสบการณ์ การตีความ และความจริงทางศาสนาที่แตกต่างกัน อย่างที่นักปรัชญาได้ตั้งข้อสังเกตไว้ โดยภาพรวมคือ “การนับถือศาสนา” จึงมีประสบการณ์ การตีความ และความจริงที่แตกต่างกัน ระหว่างศาสนาด้วยกัน ชีวิตทางศาสนาถูกแปรสภาพมาจากข้อความใน

คัมภีร์ทางศาสนาและการที่เรายอมรับไม่ได้กับความหลากหลายทางศาสนา แม้ว่าในความหลากหลายจะมีความเป็นหนึ่งเดียวในลักษณะของความจริงทางศาสนาก็ตาม

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ศาสนาเป็นสิ่งที่มียุ่จริง โดยศาสนาคือสิ่งที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด และจำเป็นที่สุด (พุทธทาสภิกขุ, 2526) การที่เรามองว่าศาสนาแตกต่างกัน มีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกันนั้น เพราะความเข้าใจที่แตกต่างกัน ท่านได้แบ่งความเข้าใจศาสนาของคนออกเป็น 3 ระดับ (พุทธทาสภิกขุ, 2510) คือ ระดับปุถุชน จะเข้าใจว่าศาสนามีความแตกต่าง ระดับคนถึงศาสนา จะเข้าใจว่า โดยเนื้อในแล้วศาสนาเหมือนกัน และระดับคนไม่มีศาสนา/ข้ามพ้นศาสนา/ผ่านพ้นศาสนา/เหนือศาสนา จะเข้าใจว่า ว่างศาสนา ซึ่งระดับหลังนี้มีนัยทางภาษาอีกแบบหนึ่งมากกว่าที่จะเข้าใจตามข้อความปรากฏ

ในการให้ความหมายของคำว่า “ศาสนา” ที่แปลมาจากภาษาอังกฤษ คือ “Religion” นั้น ในวงวิชาการศึกษาศาสนาในไทย อาจดูไม่สอดคล้องกันเมื่อพิจารณาจากที่มาของศัพท์ เพราะศัพท์เดิมนั้นหมายถึงการยึดโยงกับพระเจ้า ขณะที่ คำว่า “ศาสนา” ตามศัพท์แปลว่าคำสอน พุทธทาสภิกขุเห็นว่า มีความสอดคล้องกันโดยสารถะ และพัฒนาไปสู่ความหมายที่อธิบายร่วมกันเป็นสากลได้ว่า ศาสนาคือการประพฤติหรือการกระทำตามกฎความจริงธรรมชาติอันเด็ดขาดอันทำให้เกิดความสัมพันธ์ขึ้นระหว่างมนุษย์และสภาพสูงสุดคือความไม่มีทุกข์ (พุทธทาสภิกขุ, มปป.) ดังนั้น แม้ว่าเมื่อท่านกล่าวถึงศาสนาที่อาจเข้าใจได้ว่า มากกว่าหนึ่งและหลากหลาย อย่างในข้อความว่า “ทุกศาสนา” และ “ศาสนาอื่นๆ” เป็นต้น แต่เบื้องหลังข้อความเหล่านั้นจะมีความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนาและไม่มี ความแตกต่าง ท่านจึงกล่าวว่า “โลกนี้มีศาสนาแต่เพียงศาสนาเดียว คือศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอด” (พุทธทาสภิกขุ, 2549) ถ้าถือเอาความคิดเบื้องหลังข้อความนี้ เราจะพบว่า ระหว่างสิ่งมีชีวิตนั้น นอกเหนือจากศาสนาแล้วไม่มีอื่นใด เพราะทุกชีวิตต้องการรอดพ้นจากทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น จึงมีระดับปัญญาที่แตกต่างกันในการแสวงหาความรอด

ในความคิดของพุทธทาสภิกขุ แม้ว่าท่านจะบอกว่ามีเพียงศาสนาเดียวในโลก แต่ศาสนาเดียวที่ว่านี้จะมีอยู่ 2 ลักษณะคือ ศาสนาเดียวที่ไม่แท้จริง และศาสนาเดียวที่แท้จริง ศาสนาแบบแรกแม้จะพยายามทำตัวเองให้รอดจากทุกข์ แต่กลายเป็นเพิ่มความทุกข์หรือความทุกข์ไม่ได้ลดลง แต่ศาสนาแบบแท้จริงนั้น ต้องมุ่งไปสู่ความทุกข์ให้ลดลง และการไม่มีทุกข์เลยเท่านั้น ท่านเปรียบศาสนาแท้จริงเหมือนแก่นของต้นไม้ ส่วนศาสนาที่ไม่แท้จริงเหมือนกระพี้ของต้นไม้ เพราะการที่ศาสนาเดียว (แท้จริง) คือศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ ทุกศาสนาโดยชื่อมีการกระทำเพื่อการก้าวไปสู่ความรอดจากทุกข์ ศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ จึงมีความเป็นกลางทางศาสนาของศาสนาโดยชื่อเหล่านั้น

พุทธทาสภิกขุเห็นว่า ในศาสนา (ที่แท้จริง) มีความจริงทางศาสนา อันมีลักษณะหนึ่งเดียว แม้ปกคลุมทั่วสรรพสิ่ง เป็นปฐมเหตุ อยู่ในฐานะ “กฎ” อันไม่เปลี่ยนแปลงอย่างถาวรสิ้นเชิง มีภาวะคือ ความเป็นอย่างที่มีน เป็น หรือ ความเป็นเช่นนั้น อันเป็นสัจภาวะ ซึ่งเป็นฐานรองรับปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย แต่สัจภาวะไม่ได้เปลี่ยนแปลงตาม (พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๓๓) การบอกว่าความจริงทางศาสนาอยู่ในฐานะกฎ ท่านอธิบายว่า แสดงออกใน 3 มิติคือ (1) กฎแห่งความไม่คงที่ การต้องเปลี่ยนแปลง และไม่มีตัวตน (2) กฎแห่งความเป็นปัจจัยแก่กันและกัน เป็นการแปรสภาพตามเหตุปัจจัย และ (3) กฎแห่งความดับสิ้นทุกข์ กฎดังกล่าวนี้ รองรับด้วยสัจภาวะคือ ความเป็นอย่างมีนหรือธรรมชาติ กฎมีความเป็นสากล อันมีอยู่ทุกหนทุกแห่งเป็นอันเดียวกันทั้งหมด ท่านจึงเรียกว่า “ไควล์ยธรรม” (พุทธทาสภิกขุ, 2552) ซึ่งเป็น “อสังขตะ” เพราะไม่มีอะไรจะ ทำให้ความเป็นกฎนี้เปลี่ยนแปลงได้ และเป็นแก่นแท้ของสรรพสิ่ง อันเป็นแม่ของสรรพสิ่ง เหมือนกับเตาที่เป็นธาตุเดิมแท้ เพราะสรรพสิ่งต้องเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป แต่แก่นแท้ของสรรพสิ่งมีอยู่ตลอดอนันตกาล เหมือนกับปรมาตมัน (พุทธทาสภิกขุ, 2552) เพราะอันอะไรๆทำให้พินาศไม่ได้ คือพระเจ้าอย่างแท้จริง เพราะเป็นที่ออกมา

ของสรรพสิ่ง เป็นสิ่งสูงสุด อิสระเหนือสิ่งใด พุทธทาสภิกขุเรียกความจริงทางศาสนาแบบนี้ว่า ความจริงตามธรรมชาติ

ภฏสาถคือศาสนาแห่งไควล์ เพราะ “เกวละ” แปลว่า สิ้นเชิง หมายถึงไม่มีที่ว่าง เต็มทั้งหมด ละเอียด อันเป็นเดียวกัน เพราะไควล์คือสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง สิ่งทั้งปวง (สรรพสิ่ง) ไม่เที่ยงแท้มันเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปบนไควล์ ดังนั้น เมื่อนำสิ่งทั้งปวงออก จะเหลือความเที่ยงแท้คือ ไควล์ อันเป็นสิ่งเดียวกัน กับ “นิพพาน” และ “สุญญตา” (พุทธทาสภิกขุ, 2552) เพราะนิพพานคือความดับไม่เหลือแห่งกิเลสที่ทำให้เกิดทุกข์ และดับไม่เหลือแห่งทุกข์ที่เกิดจากกิเลส อันเป็นความว่าง (สุญญตา) จากการยึดมั่นถือมั่น ดังนั้น ในศาสนา แห่งไควล์ จึงไม่มีสิ่งทั้งปวงจะให้ยึดถือ ไม่มีที่ตั้งแห่งทุกข์และกิเลสที่จะทำให้เกิดทุกข์ จึงเป็นนิพพานและความ ว่าง (สุญญตา)

คำว่า “ว่าง” มีอยู่ 2 ความหมายคือ ว่างในความหมายที่ว่า ไม่มีสิ่งใดๆ ซึ่งสิ่งนั้นเราอาจเคยมีอยู่ก่อน เช่น ห้องว่าง เพราะไม่มีอะไรเลยนอกจากห้อง และว่างในความหมายที่ว่า มีสิ่งทั้งปวงอยู่ แต่ไม่ได้ยึดถือหรือเอา ใจไปจับว่ามีสิ่งนั้น มีสิ่งนี้ ว่างคือนิพพานนี้หมายถึงว่างในความหมายหลัง ศาสนาแห่งไควล์ จึงดูเหมือน “ศาสนาไม่มีอยู่” แต่ในภาวะแห่ง “ไควล์” “นิพพาน” “สุญญตา” นั้น “ไม่มีศาสนา” เพราะเมื่อถอนสิ่งทั้งปวง ออก (ไม่ยึดจับด้วยใจและไม่ยึดมั่นเป็นที่ตั้งแต่การจะไปยึดจับ) จึงเหลือความว่าง (พุทธทาสภิกขุ, มปป) อัน หมายถึง ว่างจากการถือครอง ความไม่มีทุกข์ ความไม่มีที่มิ

ศาสนาแห่งไควล์คือ “ไม่มีศาสนา” เพราะเมื่อเราถอนสิ่งทั้งปวงออก จะเหลือความว่างจากการมี ศาสนา หากจะมีศาสนาก็มี “ศาสนาแห่งความไม่มี” หรือ “ศาสนาแห่งว่าง (ว่างจากการมีศาสนาเพราะไม่มี อัตตาให้วางความมี)” อันเป็นศาสนาเดียวในหมื่นโลกธาตุ ที่เป็นความรอดจากทุกข์อย่างแท้จริง ดังนั้น ปัญหา ความขัดแย้งทางศาสนา ศาสนาที่มีมากกว่าหนึ่งและแตกต่าง จึงไม่มี เพราะเราได้ข้ามพ้นจากความเป็นศาสนา ผ่านพ้นจากความเป็นศาสนาไปสู่ความไม่มีศาสนาแล้ว จึงเป็น “หนึ่งเดียว” ที่ปลอดพ้นจากความขัดแย้งและ แตกต่างทางศาสนา

พุทธทาสภิกขุเรียก “ความจริงทางศาสนา” ที่กล่าวนั้นว่า “ความจริงตามธรรมชาติ” เพราะเป็น ความจริงที่ผ่านพ้นจากความเป็นศาสนาแล้ว ในการกล่าวถึงความจริงทางศาสนาแบบทั่วไป เราคงสงสัยคำว่า “ความจริงทางศาสนา” ไม่ได้ อย่างไรก็ดีตาม ในการพิจารณาข้อความทางศาสนาที่สื่อมาจากคัมภีร์เป็นต้นนั้น เรา ไม่สามารถเข้าถึงความจริงทางศาสนาได้ ก็เพราะระดับความเข้าใจและภาษาของข้อความนั้นต่างกัน พุทธทาส ภิกขุเห็นว่า ปัญหาในการเข้าใจศาสนาไม่ได้ คือปัญหาใหญ่ในการเข้าถึงความจริงทางศาสนา ท่านจึงได้เสนอ ทฤษฎี 2 ภาษา เพื่อเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการเข้าถึงความจริงทางศาสนา โดยท่านเห็นว่า ข้อความแต่ละ ข้อความข้อความความจริงทางศาสนา เราต้องใช้ภาษาธรรมเป็นเครื่องมือไขความลับนั้น ภาษาธรรมจึงมีความเป็น กลางระหว่างศาสนา (ภาษาคน) และสื่อถึงความจริงทางศาสนา เหมือนกับนิ้วชี้ที่ชี้ไปสู่ดวงจันทร์ อันเป็นการย้าย พระพุทธรูปออกเพื่อพบพระธรรม และย้ายคัมภีร์ออกเพื่อสัมผัสความจริง

ภาษาธรรมคือกระบวนการแปรสภาพโลกทางกายภาพให้เป็นโลกทางจิต จากข้อความมีอักษรให้เป็น ข้อความไร้อักษร (สูงสุดคืออธิบายไม่ได้) จากความไม่เข้าใจสู่ความเข้าใจ มีอยู่ 3 มิติคือ ภาษาธรรมชั้นต่ำ เช่น กิน คือ กินอาหาร กินทางปาก แต่ในภาษาธรรม หมายถึง กินที่มากกว่านั้น คือกินทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ ภาษาธรรมชั้นสูง เช่น ธรรม คือ อักษร คัมภีร์ หนังสือ แต่ในภาษาธรรมหมายถึง ตัวธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามธรรมชาติ และผลของการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ ภาษาธรรมชั้นรุนแรง เช่น ยิ่งเดินจะยิ่งไม่ถึง ใน ภาษาคนอาจหาความเป็นจริงไม่ได้ แต่ภาษาธรรมหมายถึง ถ้ายังต้องการก็ไม่ถึงนิพพาน ถ้ายังอยากก็ไม่ถึงความ

สงบ เป็นต้น มีเงื่อนไขที่จำเป็นคือ (1) การต้องยอมรับความมีอยู่ของโลกทางกายภาพและจิต เพราะเราไม่สามารถปฏิเสธความมีอยู่ของทั้ง 2 อย่างได้ ตราบเท่าที่เรายังเข้าใจว่าสิ่งนั้นมีอยู่ (มีอัตรา) (2) ความจำเป็นที่จะต้องยึดโยงโลกทางกายภาพ คือ การทำสิ่งที่เรายังคิดว่ามีอยู่ให้มีประโยชน์ (3) การแปรสภาพโลกกายภาพให้เป็นจิต (4) การไม่ตั้งแง่รังเกียจโลกกายภาพ เพราะเป็นโลกกายภาพเป็นเหมือนกระจกสะท้อนความจริงเบื้องหลังปรากฏการณ์ และสิ่งสำคัญคือ (5) โลกกายภาพที่แปรเป็นจิตต้องตั้งอยู่บนความว่าง เพื่อจุดหมายของภาษาธรรมคือ การไม่ยึดมั่นถือมั่น หรือ ว่างจากการยึดถือความเป็นตัวตน (อหังการ-มมังการ) จึงกล่าวได้ว่า ภาษาธรรมคือสื่อกลางระหว่างโลกทางกายภาพกับความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ ระหว่างสัญลักษณ์สื่อความจริงกับความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ ระหว่างศาสนาที่ไม่แท้จริงกับศาสนาที่แท้จริง และระหว่างศาสนา (ภาษาคน) ทั้งหลายกับความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ ดังนั้น ภาษาธรรมจึงเป็นตัวนำจากความมีศาสนาไปสู่ความไม่มีศาสนา หรือตัวกลางระหว่างความมีศาสนาและความไม่มีศาสนา เพราะภาษาธรรมแปรสภาพการยึดติดโลกกายภาพให้กลายเป็นการปล่อยวางและว่างทางจิต

จริงอยู่ ภาษาธรรมที่พุทธทาสภิกขุเสนอนานี้ จะมีลักษณะพิเศษกว่าภาษาทั่วไป (ภาษาคน) ในกรณีที่คนทั่วไปอาจมองเห็นหินเป็นหิน เห็นดินเป็นดิน แต่การมองด้วยภาษาธรรมจะเห็นหินไม่ใช่หิน เห็นดินไม่ใช่ดิน ซึ่งหากพิจารณาผ่านคัมภีร์ศาสนาจะมีวิธีการแบบนี้อยู่ จึงอาจกล่าวได้ว่า ไม่ใช่ของใหม่เอี่ยม เพียงแต่ท่านได้นำมาจัดระบบและวางระเบียบใหม่ให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง พัฒนาต่อยอดให้ความวิจิตรและง่ายต่อระดับความเข้าใจที่ต่างกันสู่เป้าหมายอันเดียวกัน ภาษาธรรมจึงเป็นภาษาที่จำเป็นของ “ไม่มีศาสนา” / “ข้ามพ้นความเป็นศาสนา”

อย่างไรก็ตาม ในการตรวจสอบความจริงทางศาสนา คงต้องอาศัยความรู้ชนิดพิเศษที่ผู้วิจัยเรียกว่า “จิตประสพการณ์” เพราะน่าจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดทางศาสนา ในการที่เราจะรู้ว่า เราสัมผัสความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติแล้ว สัจภาวะเช่นนั้น ไม่มีข้อความหรือภาษาใดอธิบายได้ครบถ้วน อย่างที่พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า สิ่งที่เอามาพูดได้นี้ไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่ของจริง สิ่งที่เป็นธรรมะแท้จริง เอามาพูดไม่ได้” (พุทธทาสภิกขุ, 2537) เมื่อถึงเส้นชัย บุคคลจะรู้ได้เอง (ปัจเจกัตถ์) ว่า เราสัมผัสความรอดจากทุกข์ทั้งปวงแล้ว/สิ้นทุกข์แล้ว

ศาสนาทั้งหลาย (ภาษาคน) สอนเรื่องความรอดจากทุกข์ทั้งปวง หากชีวิตทางศาสนาปลอดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง จึงเป็นการสอดคล้องกับความมุ่งหมายของศาสนา ในการที่พุทธทาสภิกขุพัฒนาระบบศาสนา (ภาษาคน) ไปสู่ “ไม่มีศาสนา” เป็นการนำพาศาสนา (ภาษาคน) ให้ก้าวไปสู่ความไม่มีทุกข์ เมื่อศาสนา (ภาษาคน) ปลอดพ้นจากทุกข์ ชีวิตทางศาสนาจึงไม่มีทุกข์ จึงเป็น “นิพพานระหว่างศาสนา” ในภาษาธรรมเรียกว่า ไม่มีศาสนา/ว่างจากศาสนา จึงเป็น “หนึ่งเดียวทางศาสนา” (ภาษาคน) ศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ทั้งปวง คือ การข้ามพ้นความเป็นศาสนา

อนึ่ง การจะบอกว่า “ไม่มีศาสนา” คือ “เอกภาพทางศาสนา” ก็ได้ เพราะในความหลากหลายโดยชื่อมีความเป็นหนึ่งเดียวโดยสาระที่แท้จริงของศาสนา/ความจริงทางศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ จะบอกว่า “ไม่มีเอกภาพทางศาสนา” ก็ได้ เพราะไม่ได้เป็นเอกภาพในฐานะที่ศาสนาทั้งหมดรวมกันเป็นหนึ่ง หากแต่เพราะ “ไม่มีศาสนา” (ภาษาธรรม) จึงไม่มีเอกภาพทางศาสนา เมื่อไม่มีศาสนา/ไม่มีเอกภาพทางศาสนาจึงบอกไม่ได้ว่า “เป็นสิ่งนั้น” / “เป็นสิ่งนี้” / “เป็นอะไร” เพราะมันเป็นอย่างที่เป็นและเพราะว่างจากที่จะเป็น จึงไม่จัดว่าเป็นเอกนิยมทางศาสนา และแม้แต่จะเป็นพหุนิยมทางศาสนาได้อย่างลงตัว

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

“ไม่มีศาสนา” คือภาวะของการเปลี่ยนผ่านจากความเข้าใจว่ามีศาสนาไปสู่ความว่างจากการมีศาสนา อันเป็นพัฒนาการทางจิตจากการยึดโยงโลกทางกายภาพ ไปสู่ความว่างจากตัวตน อันเป็นที่ตั้งของความมีเป็น พุทธทาสภิกขุ เห็นว่า ศาสนาแท้จริงคือศาสนาแห่งการกระทำเพื่อความรอดจากทุกข์ ศาสนาทั้งหลาย ถูกปิดบังด้วยความไม่รู้ จึงมองไม่เห็นความจริงทางศาสนา อันเป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่ง ความปรากฏของ สรรพสิ่งอันเป็นกฎแห่งความเป็นปัจจัยแก่กันและกัน คือ การที่สรรพสิ่งไม่คงที่ เปลี่ยนแปลง และไม่ได้อยู่ใน ฐานะตัวตนแท้จริง หากเราถอดถอนสรรพสิ่งออกจะเหลือความว่าง (สุญญตา) จากสรรพสิ่ง ในภาวะแห่งว่าง ไม่มีความทุกข์ ภาวะเช่นนี้มีลักษณะหนึ่งเดียว แผ่ปกคลุมเต็มทั้งหมด (ไกววัลย์) อันปัจจัยใดๆเข้ามาปรุงแต่ง ไม่ได้ (อสังขตะ) ทั้งหมดคืออย่างเดียวกัน คือสภาพแห่งความว่าง (สุญญตา) อันเป็นความจริงตามธรรมชาติ ที่ ต้องเป็นอย่างนั้น โดยไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้น การที่เราเข้าใจว่าศาสนาอยู่ จึงมีอยู่ในฐานะ “ไม่มีศาสนา” เพราะว่างจากการมีศาสนาบนภาวะแห่งจิตว่าง

การ “ไม่มีศาสนา” จึงบอกไม่ได้ว่าเป็นอะไร เพราะไม่มีสิ่งใดจะเป็นได้ และไม่มีสิ่งที่จะเป็นสิ่งใด เพราะว่างจากที่จะเป็น จึงเป็นอย่างที่เป็น (ตถตา) ในภาวะ “ไม่มีศาสนา” จึงปลอดพ้นจากปัญหาศาสนาทั้งใน เชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนา เพราะเป็นการข้ามพ้นแล้วจากความเป็นศาสนา

ข้อเสนอแนะ

เกี่ยวกับข้อเสนอที่ว่า “การข้ามพ้นความเป็นศาสนา/ไม่มีศาสนา” คือทางออกของปัญหาศาสนานั้น เราอาจมองว่า ข้อเสนอนี้ค่อนข้างจะเป็นอุดมคติสุดขีด ความเห็นนี้ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะถ้าเราไม่จินตนาการ ก่อน จะมีหรือที่เราจะแปลงโลกแห่งจินตนาการให้กลายเป็นโลกแห่งความเป็นจริง เพื่อปิดข้อกังขาในกรณีที่มีมอง ว่าความคิดแบบนี้ค่อนข้างเป็นอุดมคติสุดขีด จึงควรมีการวิจัยเชิงปฏิบัติ (ปฏิบัตินิยม) เพื่อตรวจสอบว่า ข้อเสนอ ดังกล่าวมีความเป็นไปได้ในเชิงปฏิบัติได้มากน้อยเพียงใด ผู้วิจัยเข้าใจว่า สำหรับพุทธทาสภิกขุ สิ่งที่เสนอมานั้น ล้วนแต่มีการลองปฏิบัติก่อนแล้ว

นอกจากนั้น ในการตีความศาสนา ผู้วิจัยเห็นโครงสร้างเกี่ยวกับความเข้าใจศาสนาคล้ายๆกับการ ตีความศาสนาของ พอล ริคเคอร์ เรื่องนี้จะเหมาะกับผู้มีมีความเชี่ยวชาญอย่างน้อย 2 ภาษาคือ ภาษาฝรั่งเศสและ ภาษาไทย

ข้อเสนอเรื่อง “ไม่มีศาสนา” ของพุทธทาสภิกขุนี้ เราอาจมองในภาพของภูมิปัญญาแบบไทยบนฐานคิด ของศาสนา แต่หากพิจารณาสาระเบื้องต้น ข้อเสนอนี้มีความเป็นสากลเพราะเป็นสิ่งที่แผ่ได้อย่างไม่จำกัดและ ไม่ได้ยึดติดกับทัศนะใดทัศนะหนึ่งในหลากหลายทัศนะ ที่ผ่านมาข้อเสนอนี้อาจได้รับการกล่าวถึงในวงจำกัด หาก จะมีการหยิบขึ้นมาเพื่อพิจารณาขยายวงออกไป จึงน่าจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทาง ศาสนาระหว่างสังคมศาสนา

อนึ่ง จากคำถามที่ว่า “งานชิ้นนี้ให้ประโยชน์อะไรกับสังคมบ้าง” งานชิ้นนี้เหมือนกับลูกหินที่ผู้วิจัย แกะสลักตามศักราชภาพ จึงไม่อาจกลมเกลี้ยงสมบูรณ์ได้เหมือนกับช่างมีอาชีพรู ลูกหินยังคงเป็นลูกหินที่ถูกวางไว้ แต่ลูกหินจะมีประโยชน์ก็ต่อเมื่อเรานำไปเป็นส่วนประกอบเพื่อที่จะสร้างบ้าน ถ้าสังคมนี้ต้องการสร้างบ้านแบบ ไม่มีศาสนา (แบบภาษาธรรม) งานชิ้นนี้จะช่วยได้ในระดับความคิด ส่วนทางด้านจิตวิญญาณที่จะเป็นอันเดียวกัน กับความจริงตามธรรมชาตินั้น คงต้องอาศัยวาสนา (ศาสนาแห่งการกระทำเพื่อรอดจากทุกข์ที่สะสมตามลำดับ) อันเป็นการเฉพาะตนๆไป

เอกสารอ้างอิง

- พุทธทาสภิกขุ. (2550). มรดกที่ขอฝากไว้. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- _____. (2526). อะไรคืออะไร?. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ.
- _____. (2510). โอวาทของท่านพุทธทาสภิกขุ. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์.
- _____. (2552). ไกวัลยธรรม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ.
- _____. (2537). ไกวัลยธรรม (ฉบับย่อ). กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี.
- _____. มปป.. ศาสนาคืออะไร. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์.
- _____. มปป.. คู่มือเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- _____. (2537). ภาษาคนภาษาธรรม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- _____. (2549). ศาสนาคืออะไร. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- สมภาร พรหมทา. (2556). มนุษย์กับศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ศยาม.
- John H. Hick. (1983). Philosophy of Religion. New Jersey : Prentice-Hall.